

HIVZIJA HASANDEDIĆ I NJEGOV PRISTUP IZUČAVANJU KULTURNE HISTORIJE BOŠNJAKA

Mevludin DIZDAREVIĆ
Muftijstvo zeničko
dizdarmev@hotmail.com

SAŽETAK: Hivzija Hasandedić ubraja se u red onih istraživača koji su školovani na VIŠT-u, dakle slijedili su teološko, eminentno univerzalno obrazovanje, ali su u kasnijoj fazi svoga života dali nemjerljiv doprinos izučavanju kulturne baštine Bosne i Hercegovine. Iza Hivzije Hasandedića ostala je prava mala biblioteka dragocjenih istraživačkih priloga, autentičnih dokumenata bez kojih je teško misliti historiju Hercegovine i Bosne u cjelini. Dominantni pristup koji je Hasandedić njegovao jeste mikrohistorijski tj. onaj koncept historije koji se zove historija odozdo ili istraživanje ne velikih i krupnih događaja nego onih prostora i tema koje su skrajnute na marginu historijskih istraživanja. Kao takve, one tvore mozaik kojim naše ukupno razumijevanje historijskih procesa biva jasnije i cjelovitije. Cilj našeg rada jeste istražiti i predstaviti metodski pristup kulturno-historijskih istraživanja Hivzije Hasandedića tj. koju baštinu je istraživao, na koji način i u kojem opsegu. Držimo da ćemo tako bolje razumjeti njegov odnos prema kulturnoj historiji i razloge dometa koje je ostvario.

Ključne riječi: Hivzija Hasandedić, kulturna historija, mikrohistorija, baština, Hercegovina

Uvod

Nadnoseći se nad intelektualnu historiju Bosne i Hercegovine i Bošnjaka dvadesetog vijeka, osobito onog nakon Drugog svjetskog rata, uočiti ćemo jednu zanimljivu činjenicu. Naime, u teorijskom kolopletu koji se razvijao u tom periodu jasno je vidljiv i prepoznatljiv tok kulturološkog ili, bolje, kulturno-historijskog tumačenja i govora o islamu. U tom razdoblju istakao se značajan broj istraživača koji su imali izraženo teološko obrazovanje da bi se u kasnijoj fazi života okrenuli ka kulturno-historijskim temama i sadržajima. Iz pera ovih autora nastala je prava

biblioteka radova, knjiga i studija koji predstavljaju značajan polog za naše samorazumijevanje. Pravi je to spomenik ljubavi i ustrajnosti prema našoj kulturnoj baštini koji su gradili brojni neimari duha ovog intelektualnog toka. Brojni su razlozi opredjeljivali autore da skrenu s teoloških, eminentno univerzalnih tema i sadržaja, na etnološke i kulturno-historijske, dakle partikularne i nacionalne teme. Neki su to činili jer su mnoga radna mjesta u socijalističkom periodu gdje su mogli biti angažirani bila ukinuta kao što su medrese i kadijska služba. K tome, otvorene su nove ustanove koje su se brinule

o historijskom naslijeđu gdje je njihovo znanje orijentalnih jezika bilo blagorodno. Činili su to neki i nekad a i iz razloga što su teološke teme bile proskribirane od sistema pa je kultura postala svojevrsno intelektualno pribežište uleme. Neki su to činili iz znatiželje ili kao odgovor na slične teme kojim su se bavili njihovi učitelji kao što je Mehmed Handžić i drugi. Bilo kako bilo, u intelektualnoj matici tumačenja islama jasno prepoznajemo kulturološki tok s brojnim istraživačima i autorima. Neki od značajnijih imena iz ovog intelektualnog usmjerenja su Hazim Šabanović, Kasim Dobrača, Mehmed

Mujezinović, Mahmut Traljić, Smail Balić i dr. Jedan od reprezentativnih primjera ovog teorijskog toka jeste i Hivzija Hasandedić koji je ostavio toliki miraz budućim pokoljenjima da je praktično nezaobilazan u historijskim istraživanjima Hercegovine. U našem radu predstaviti ćemo metodski pristup koji je razvio Hivzija Hasandedić u svojim istraživanjima kulturne baštine Hercegovine. Krajnji rezultat metodskog pristupa koji je gradio Hasandedić jeste nezaobilazan istraživački opus i svojevrsni spomenik ustrajnosti i ljubavi spram svoje rodne grude.

Šta je kulturna historija?

Pitanje na koje ćemo nastojati odgovoriti u nastavku rada jeste šta je to kulturna historija ili čime se bave kulturni historičari uvažavajući sve različitosti, rasprave i sukobe među historičarima, ali i zajedničke odgovore i tradicije. Suočavanje s ovim pitanjem postaje važnije imamo li u vidu da je najznačajniji teoretičar kulturne historije i profesor kulturne historije s Cambridgea Piter Berke (2010:39) ustvrdio da kulturna historija predstavlja vrlo nejasan i neodređen koncept.

Kulturna historija nije novootkrivena nauka ili izum s obzirom na to da je kovanica *Kulturgesichte* nastala u Njemačkoj koncem XVIII vijeka. Prije toga nalazimo odvojene historije književnosti, filozofije, slikarstva, jezika, hemije itd. Berk tvrdi da već “od osamdesetih godina XVIII vijeka nailazimo na istoriju ljudske kulture ili istoriju pojedinih podneblja ili razdoblja”. (2010:11) U svom historijskom razvoju ova disciplina koja se različito imenuje u pojedinim intelektualnim tradicijama prolazila je različite faze. Razdoblje između 1800. i 1950. pokriva “klasično” razdoblje kulturne historije. U ovom periodu djelovali su velikani kulturne historije s klasičnim ili kanonskim djelima kao što su *Kulture renesanse u Italiji* Jakoba Burkharta iz 1860. i *Jesen srednjeg vijeka* nizozemskog historičara

Johana Huizinga iz 1919. godine. U oba djela možemo jasno prepoznati ideju o historičaru kao umjetniku koji slika “portret jednog doba” i hegelovski kazano prezentira duh vremena koji tematizira. Kulturni historičari ove epohe usredsređuju se na remek-djela slikarstva i kanonska, uzorna djela književnosti, filozofije itd., s ambicijom da posredstvom njih predstave određeni kulturno-historijski horizont. Nakon tog perioda nastupa razdoblje *nove kulturne historije* koja se više bavi pitanjima identiteta. Bavljenje konstruiranjem identiteta jedna je od osnovnih odlika *nove kulturne historije* što ne čudi za doba u kome je “politika identiteta” postala dominantno pitanje. U tom smislu ona postaje po metodološkom konceptu slična mikrohistoriji kao i “historiji odozdo” koje su imale intenciju da podare glas “onima čiji se glas ne čuje”. Ovi teorijski obrasci smjeraju dekonstrukciji velikog narativa zapadnjačke civilizacije koje svoj izraz nahode u postkolonijalnim i rodnim studijama s afirmacijom marginaliziranih skupina u historiji i kulturi. (Berk, 2010:62) Kulturna historija u posljednjim decenijama dobiva na zamahu što svjedoči i dobro poznato djelo Samuela Huntingtona *Sukob civilizacija* koje tumači historiju kroz kulturnu paradigmu. U njegovoj vizuri kultura postaje glavni pokretački mehanizam historije nasuprot ekonomskim, klasnim i drugim paradigmama interpretiranja historije. (Huntington, 1996)

Kulturna historija, piše Piter Berk, nije najbolja historija ali je “neophodan deo kolektivnog historijskog podhvata”. (2010:159) Ona se naporedo razvijala, ali i suprotstavljala rankeovskoj školi historiografije afirmirajući vlastite metode i obrascе istraživanja. Terminološki gledano, kulturna historija je složenica sastavljena od dvije riječi, *historija* i *kultura*. Pojam *historija* pozicionira ovu znanstvenu disciplinu kao poddisciplinu historijskih nauka i izraz je nastojanja da se cjelovitije odredi historijsko iskustvo. (Graufenauer i dr.

:1976, Branković, 2009) Neki historičari su kao svojevrsni ideal historijske nauke postavili ono što je krug znanstvenika oko časopisa *Annali* imenovao “totalnom historijom” pod kojom su podrazumijevali težnju da se obuhvate sva područja društvenog života u određenom razdoblju u njihovim međusobnim odnosima i relacijama. (Gross:2012) Povijest kao znanstvena disciplina nastoji biti manje subjektivna, a više objektivna i egzaktna. (Janson:1975:8)¹ Nevolja je u tome što objektivna povijest egzistira samo u onoj mjeri u kojoj je o sebi ostavila tragove koji mogu poslužiti za pisanje historijskih djela. Samim tim, za bliže povezivanje subjektivnog i objektivnog u historijskoj nauci tj. između onoga što se uistinu dogodilo i naše percepcije prošlosti bilo je potrebno primijeniti i druge metodološke koncepte u tumačenju i prezentiranju prošlosti. Historija je najčešće razumijevana kao politička ili vojna historija, historija velikih događaja ili velikih ljudi koji su te događaje usmjeravali ili pokretali. Međutim, o stvarnom životu određenog razdoblja i načinima na koji se on odvijao teško da možemo puno saznati preko historije ratova koliko iz, recimo, vrste i cijena roba koje su se prodavale na pijaci u tom vremenu. Kao rezultat ovih teorijskih zahtjeva pored historijske znanosti u užem smislu postoje i s njom više ili manje povezane “historijske” struke koje proučavaju prošlost svojim posebnim mjerilima (primjerice mjerilima “ljepote” i “idejnog sadržaja” u intelektualnoj historiji ili u likovnoj umjetnosti ili glazbi recimo). Ovakve znanstvene discipline zahtijevaju temeljito stručno ili stručno-historijsko obrazovanje koje za proučavanje opće povijesti nije neophodno, ali je za određenu disciplinu iznimno važno. Stručnjak iz pojdinih

¹ Međutim, ovo su ideali koji su teško ostvarivi u historiji koja je ipak interpretativna nauka. “Nema ‘očiglednih činjenica’ u istoriji umetnosti, niti u istoriji bilo čega, uostalom, postoje samo razni stepeni prividne verovatnoće.”

područja mora imati temeljite uvide u opću historiju i historijske procese, ali je važnije njegovo poznavanje užeg predmeta interesovanja.

Međutim, kultura je fenomen koji je odveć teško objuniti graničnicima definicije i na ovoj tački počinju nevolje s kulturnom historijom s obzirom na široko (i sve šire) značenje ovog pojma. (Ilić, 1983:7) Na ovaj problem ukazuje i Berk kada piše da pojam kultura u konceptu *kulturne historije* pokriva veoma široko značenjsko polje, čije se granice šire, pa postaje sve teže reći šta one tačno obuhvataju. O kakvim se poteškoćama radi kazuju tvrdnje Miloša Ilića “da se bez opasnosti od pretjerivanja može kazati da ima gotovo isto onoliko definicija kulture koliko i teoretičara koji su se sa izrazitijim pretenzijama bavili problemima kulture”. (1983:7) Termin *kultura* se nekada odnosio na visoku kulturu, a kasnije je proširen naniže tako da uključuje nisku ili popularnu kulturu. Povrh toga, termin je svoje polje proširivao i u drugim pravcima. Nekada se odnosio samo na umjetnost i nauku. Zatim su njime opisivani popularni ekvivalenti umjetnosti i nauke – narodna muzika, narodna medicina itd. U posljednjoj generaciji riječ je počela da se primjenjuje na širok spektar artefakata (slike, alati, kuće itd.) i prakse (razgovor, čitanje, igre). Ovako široko definiranje kulture kulturni historičari preuzeli su od kulturnih antropologa što Berk imenuje svojevrsnim “antropološkim zaokretom” unutar kulturno-historijskih istraživanja. (2010:41) Približavanje antropološkom shvatanju kulture vidljivo je po tome što kulturna historija ne opisuje samo visoku kulturu već i običaje, vrijednosni sistem i način života određene zajednice. Na tom tragu Suraya Farouqhi smatra da “kulturna povijest ne obuhvaća samo umjetnost, znanost i književnost, nego i svakodnevnu kulturu u kojoj mnoga područja o kojima se govori pod odrednicom kulture svakodnevnice zanimaju i folkloriste i etnologue”. (2009:23)

Temeljna razdioba između političke historije i kulturne počiva u izvorima na temelju kojih dolazi do vlastitih zaključaka. Otac kulturne historije Jacob Burckhardt, za razliku od utemeljitelja dokumentarne historije, Lepold Von Rankea, kaže da je u konceptu historije koju on nudi i prezentira sve izvor. “Ne samo istoričari nego i cio svet književnosti i spomenika, čak je ovaj posljednji jedini izvor za najstarija vremena, sve što je na neki način prenešeno tradicijom povezano je i sa duhom i njegovim preobražajima, daje o tome obavještenja i predstavlja izraz tog duha.” (Burckhardt, 1999:22) Uistinu, umjetnički predmeti i drugi artefakti nisu banalne stvari odijeljeni od duha kulture koja ih je iznjedrila. Oni su izdanci fundamentalnih stavova prema svijetu određene kulturne tradicije i mogu poslužiti za dekodiranje određenih duhovnih sadržaja. Za predmet našeg istraživanja smatramo važnim napomenuti da u okviru kulturne historije postoje nacionalni stilovi kao i kad je riječ o antropologiji. U Bosni i Hercegovini se razvijala kulturna historija koja je dugo vremena dominantno tematizirala kulturno-historijske spomenike. Istraživali su ukupni razvoj kulturne baštine s uzorom na historiju umjetnosti. Smatrali su da je “pravo upoznavanje neke kulture, pravo znanje o nekoj kulturi nesigurno bez poznavanja povijesti te kulture, puta i načina oblikovanja”. (Kale, 1977:157)

Sličan obrazac vidimo i kod Hivzije Hasandedića s tim što je on u svojim istraživanjima otišao i korak dalje tematizirajući, pored kulturno-historijskih spomenika, i neke savremene teme kulturne historije kao što je “kultura na granici”, “kultura svakodnevnice” i slične sadržaje.

Ono što možemo zaključiti jeste da je kulturna historija interdisciplinarna nauka koja kombinira različite znanstvene discipline i metode u cilju proučavanja i interpretiranja historijskog iskustva.

Životni put Hivzije Hasandedića

Hivzija Hasandedić se rodio u Jablanici 4. jula 1915. godine od oca Saliha i majke Fate iz porodice Hadžiselimovića iz Podhuma. Živjeli su u Jablanici, u blizini Čaršijske džamije, a kasnije su tu kuću prodali porodici Ivković. S obzirom na to da mu je otac umro 1918. godine, majka se preudala u Seonicu gdje je Hivzija našao ugodan dom. U Seonici završava mekteb i osnovnu školu da bi školovanje nastavio u osmogodišnjoj Gazi Husrev-begovoj medresi u Sarajevu koju okončava 1935. godine. Već 9. septembra 1935. godine Hasandedić upućuje molbu za upis na školovanje u drugoj generaciji na Višoj islamskoj šerijatsko-teološkoj školi, poznatijoj kao VIŠT. (Dizdarević, 2016) U ovoj generaciji upisalo je i studij završilo devet studenata među kojima je i Hasandedić koji je diplomirao 1939. godine. Mali broj studenata, kvalitetan odabir polaznika i dobar nastavni kadar polučili su dobre rezultate u radu ove visokoobrazovne ustanove. Tokom Drugog svjetskog rata radio je kao vjeroučitelj u Mostaru da bi nakon uspostavljanja mira jedno vrijeme bio nezaposlen zbog ukidanja vjeronauke. Kasnije je radio u Statističkom uredu, a kada je otvoren Arhiv Hercegovine 1954. godine biva jednim od prvih uposlenika i tu ostaje do penzije 1976. godine. Dobitnik je značajnih nagrada od socijalističkog režima, ali i u periodu demokratske Bosne i Hercegovine. S ovog svijeta je preselio 2003. godine, a dženaza mu je klanjana na isti dan kada i drugom bošnjačkom velikanu Aliji Izetbegoviću. Tokom cijelog svog života bavio se istraživanjem kulturne baštine Hercegovine, prevodenjem i objavljivanjem dokumentarne građe osmanskog razdoblja Bosne i Hercegovine. Relativno dug život od osamdeset osam godina, lijepo zdravlje i predanost istraživanju rezultirali su golemim istraživačkim opusom iz područja kulturne historije.

Objavljujući i obrađujući brojne podatke o širokom spektru kulturno-historijskih spomenika materijalne i duhovne kulture, Hasandedić je oblikovao “poseban stil historio-grafskog članka, ne bojeći se njegove jednostavne strukture niti akademske podozrivosti”. (Kajan, 2011) Muhamed Filipović (2011) smatra, kako navodi Selimović (2011), da je Hasandedić praktično “osnivač i utemeljitelj i najdosljedniji protagonista one škole moderne historiografije koja se temelji na poimanju historije kao ukupnosti uvjeta i izraza neposrednog života ljudi u određenom vremenu i na određenom prostoru. Ova crta rada Hasandedića nije do sada nikada isticana, jednostavno zbog toga što je takva historiografija kod nas u povoju i što je mi do njega nismo ni imali”. Filipović naglašava samosvojni metodološki pristup historijskoj nauci koji je baštiniio Hasandedić. Naime, Hasandedić se nije dominantno bavio historijskim procesima i nastojanjem da odgonetne zakonitosti historijske dinamike (mada ih je bio prilično svjestan), već je u fokus svog znanstvenog rada stavio kulturno-historijsko naslijeđe. Naše je mišljenje da metodološki obrazac čini čvorišnu tačku njegova doprinosa kulturnoj historiji. Stoga ćemo u nastavku osloviti magistralne karakteristike njegovog metodskog pristupa kulturnoj historiji.

Hasandedićev metodski pristup kulturnoj historiji

Svoj metodološki koncept Hasandedić je formirao dosta rano. Kako je vrijeme prolazilo, samo ga je dograđivao i proširivao. U radu “Solakova kula i njena okolina” (1944) on bilježi:

“Kod nas se već odavno osjeća potreba za izradom jedne iscrpne i cjelokupne povijesti Bosne i Hercegovine. Specijalno nas interesira prošlost ovih krajeva u tursko doba, pošto su one u to vrijeme doživjeli svoj najveći sjaj i procvat.

Ali napisati jednu dobru i iscrpnu poviest Bosne i Hercegovine nemoguće je sve dotle dok se ne ispita prošlost svih onih brojnih sela i zaselaka, koja se nalaze na periferijama pojedinih kotareva i u podnožjima visokih planinskih predjela.”

Njegov je teorijski i praktični stav da je rekonstrukcija ukupne historije teško ostvariva bez uvida u procese koji su se odvijali na historijskoj margini, daleko od centara odlučivanja. Slično je smatrao i Henrik Ibsen koji je pisao da prava velika drama može da se desi isključivo u provinciji naglašavajući važnost onih topisa koji su sklonjeni od glavnih kulturnih tokova. (Kunčević, 2007) Glavnim tokovima u većoj mjeri struje elementi ne samo vlastite kulture nego i drugih, stranih kultura na neki način dajući joj drugi tonalit. Periferija je zaštićenija od ovih utjecaja i zato se tu kulturna tradicija duže održava u izvornijem, manje kontaminiranom obliku.

Kao dodatni argument svojim tezama, Hasandedić (1944) piše:

“Dok za ona mjesta koja su nekad bila središtima političkog, administrativnog i kulturnog života možemo naći dosta podataka po raznim poviestnim dokumentima dotle o svim ovim brojnim selima, koja su udaljena od ovih komunikacijskih žila, ne možemo naći nigdje gotovo nikakva spomena, premda su mnoga od njih u prošlosti igrala važnu poviestnu ulogu”.

Većina autora okreće se onim mjestima koja su igrala važnu ulogu ne samo iz razloga uvjerenja o njihovoj historijskoj relevanciji već i iz pukih pragmatičnih razloga tj., jer o njima postoje brojni dokumenti koji omogućavaju lakšu rekonstrukciju historijskih dešavanja. Kod manjih mjesta situacija je dosta drugačija i složenija. O njima postoji vrlo malo historijskih izvora i malo napisanih radova što istraživačima otežava rad. U nastavku svog izlaganja Hasandedić (1944) navodi

izvore koje nam valja koristiti pri ovakvim istraživačkim pothvatima.

“Kao gotovo jedini izvor za proučavanje prošlosti ovih mjesta je pučka predaja, koja je i danas dosta svježija i bujna, i razni turski dokumenti. Zato ako želimo proučavati prošlost ovih mjesta, moramo otići na teren i tamo sve što nas zanima ispitati. Ovo ispitivanje ne smije biti površno, nego temeljito i sistematsko”.

Vidimo da Hasandedić kao važan izvor svojih istraživanja uzima usmenu historiju ili historiju solidno baziranu na usmenim predanjima. Koncept *Oral History* kao ogranak historijskih istraživanja ne zasniva se na dokumentarnim osnovama nego najviše na usmenim svjedočanstvima. Historijska slika koja se konstituira u ovim sjećanjima i pričama jeste historija svakodnevnice, historija odozdo. Historija odozdo nastoji predstaviti vizuru historije iz ugla običnih ljudi, a ne samo kroz perspektivu onih koji kreiraju procese u značajnijoj mjeri. Historija koja tretira velike ljude, vladare i vojskovođe jeste važna, ali je potrebno podariti glas i onim koje je zvanična historija zaboravila.

No, dolazak do ovakvih formi narodnog predanja težak je i zahtjevan posao. Na tom tragu Hasandedić obilato koristi pjesništvo, ali i druge usmene forme u cilju podržavanja njegove glavne nosive ideje. Golema vrijednost bošnjačke lirske poezije u cjelini jeste bogatstvo različitih imena, ličnosti i događaja koji na sebi svojstven način bivaju opisani i predstavljeni donoseći autentičnu sliku prošlosti nekog mjesta.

Pored toga on prikuplja predaje, legende i poslovice. Jedno od značenja predaje jeste da je predaja nepisana historija, istina, iskustvo, legenda koja se od bajke razlikuje u tome što se za bajku vjeruje da je laž, a za predaju se vjeruje da je istina. Dakako, predaja označava više “poetsko znanje” tj. onu vrstu znanja koje je potrebno ljudima zarad prisnijeg odnosa sa zavičajem i

njegovim osebnostima, te održavanje vlastitog duhovnog kontinuiteta. (Berk, 2010:89-104) Legenda je pripovijest u prozi ili stihu u kojoj su povijesno-bibliografski podaci isprepletani s fantastičnim događajima. Poslovice su forma kolektivnog pamćenja i izraz iskustva i duha jednog naroda. Poslovice na jedan jezgrovit način iskazuju kondenzovano i sedimentirano narodno iskustvo koje se prenosi tradicijski s koljena na koljeno. To su narativi koje zajednica osmišljava i čuva, ali i oni tvore zajednicu.

U tom smislu, Hasandedićev rad na kulturnoj baštini donekle podsjeća na etnološki rad romantičarskog razdoblja s obzirom na njihovo uvjerenje da se "narod nigdje nije jasnije i bolje artikulirao nego u narodnoj poeziji". (Bauzinger, 2004:31) No, Hasandedić u njima nahodi prije svega historijske argumente, a manje izvor za razumijevanje duha naroda, kako su to mislili etnolozi. Slične pozicije zauzima i Lewis Mamford (2006:19) kada tvrdi da vrijeme u najvećoj mjeri briše materijalne strukture sela pa se danas nalaze samo rijetki ostaci davnašnjeg života sačuvani u izvornoj formi. "Međutim, društvena struktura nije nestala: pouke, poslovice, porodično predanje, herojski primjeri, moralne zabrane, i dalje se čuvaju i prenose sa starih na mlade bez ikakve izmjene". Nema velikih dvojbi oko toga da kulturna historija Bosne i Hercegovine teško može biti uozbiljena bez uvažavanja narodnog predanja i kolektivnih predstava o predmetnoj prošlosti, porijeklu i smislu pojedinih simbola i običaja. Hasandedićeva dosljednost u sakupljanju i bilježenju narodnih obavijesti i predanja u procesu rekonstrukcije određenih historijskih i kulturalnih fenomena rezultiralo je štivom koje je korisno i poticajno i za antropologe, etnologue, sociologe, lingviste i druge znanstvenike koji se bave duhovnim i kulturnim životom Hercegovine ali i Bosne i Hercegovine u cjelini.

Mogli bismo kazati da je važna odlika njegovog tematiziranja sadržaja

iz kulturne baštine zornost pod čim podrazumijevamo činjenicu da je on objektima i spomenicima prilazio ne samo na temelju dokumenata i posrednih izvora, već je on svojim očima gledao objekte i svojom nogom nastojao doprijeti do svakog, pa i najmanjeg spomenika, opisati ga i imenovati. Ovaj posao zahtijevao je prelazak hiljada kilometara, uz oskudna materijalno-tehnička sredstva, u cilju prikupljanja ovih informacija. Rezultat tog iznimnog napora jeste mnoštvo autentičnih informacija, fotografija i opisa zaboravljene spomeničke baštine koje nam je podario. Na temelju njih moguće je danas rekonstruirati ovo ogromno blago i nakon što su mnogi ponovo porušeni prilikom "dvostruke agresije", kako veli Hasandedić.

Važnost dokumentarnih izvora

U nastavku svojih istraživanja Hasandedić (1944) određuje sljedeći korak pri rekonstrukciji historijskih gibanja:

"Kad svršimo terenska ispitivanja, onda ćemo se obratiti i na razne poviestne izvore i dokumente. Ispitujući našu prošlost na ovaj način moći ćemo najbolje i najefikasnije rasvijetliti brojne tamne stranice naše prošlosti."

Oslonjenost na dokumentarne izvore važna je osobina Hasandedićeva rada. Na tom tragu on se koristi obiljem izvornih historijskih dokumenata koji mu služe pri rekonstrukciji kulturne historije određenog toposa. Sidžili, vakufname, rukopisi i drugi dokumenti koje nalazi po raznim mjestima nezaobilazan su izvor za rekonstrukciju kulturne historije Osmanske države. Koliko su vakufname važne kazuju riječi Hazima Šabanovića (1978:245-249):

"Vakufski dokumenti pružaju najviše podataka za istoriju gradova i naselja uopšte, za kolonizaciju, istorijsku topografiju a naročito za ekonomsku i kulturnu istoriju. Vakufname nam daju mogućnost da se upoznamo

sa unutrašnjom strukturom društva za turske vladavine u našim zemljama; one nam ukazuju na ekonomske uslove raznih društvenih klasa; one nam daju da upoznamo vrijednost novca, prirodu različitih poreza, visinu zakupa i poreza. Vakufname nam prikazuju razvitak prosvjetnih, religioznih i socijalnih ustanova."

Šabanović naglašava njihov značaj za razumijevanje stvarne strukture društva i za kulturnu historiju za razliku od brojnih hronika koje daju podatke o ratovima i sukobima, a o stvarnom životu nude sasvim malo valjanih informacija. Iz vakufname se saznaje, na prvom mjestu, broj, veličina, vrsta i izgled izgrađenih objekata, zatim granice zemljišta gdje su objekti podignuti pa se može i pored nepostojanja grafičkih predstava iz tog vremena odrediti precizna ubikacija objekata kojih više nema. S obzirom na to da su grafičke predstave vrlo rijetke u osmanskome periodu, tekstualni opisi koje nam obilato daruje Hasandedić dobivaju na specifičnoj težini.

Kada su u pitanju spomenici materijalne kulture za mnoge objekte on argumentira svoje navode nazivom ulice nekada i sada u kojem se objekt nalazio, brojem zemljišnoknjižnog izvotka u kome je nekretнина kao vlasništvo na sudu – gruntovnici upisano, brojem katastarske čestice – parcele, naznakom o ukupnoj površini u kvadratnim metrima i nazivom vakufa odnosno vakifa koji je predmetnu česticu uvakufio. Mahmut Traljić (2010) kao posebnu vrijednost upravo ističe činjenicu da je Hasandedić svoje teze vrlo često dokazivao gruntovnim izvacima, što njegovim radovima daje historijsku utemeljenost.

U svom radu Hasandedić je koristio i metod historijskog kritičizma. On komparira podatke drugih autora i od različitih izvora s vlastitim nalazima i rezultatima vlastitih istraživanja. Kritičko propitivanje pisanja ranijih autora vidimo u brojnim slučajevima. Tako on (2000:26)

kontrastira svoje nalaze o gradnji Mehmed Koski-pašine džamije s tvrdnjama Hasan-ef. Nametka i Vladimira Ćorovića dokazujući ispravnost vlastitih argumenata.

Važna odlika njegovog prezentiranja kulturno-historijske građe je pozitivizam pod kojim podrazumijevamo sakupljanje historijskih činjenica i njihovu valjanu prezentaciju dok se analiza i interpretacija sakupljene i prezentirane građe ostavlja istraživačima drugih teorijskih usmjerenja. Hasandedić je zaista dosta uradio na sakupljanju autentične historijske građe. Također je tačno da je malo uradio na interpretiranju onog blaga koje je sakupio. Međutim, ne treba gubiti iz vida da je i sami odabir tema i izvora koje koristi na neki način interpretacija. Istovremeno, ne treba gubiti iz vida i to da je on nastojao istražiti golemo područje i široki spektar kulturno-historijskih tvorbi. Za interpretiranje građe potrebno je i dosta vremena (koje Hasandedić nije imao) i orijentiranost na uže područje istraživanja.

Svaki naučnik koji pledira da to bude trebao bi insistirati na kritičnosti i objektivnosti kao presudnim obilježjima znanstvenog diskursa. Mada je bio životno zainteresiran za predmet svog istraživanja, Hasandedić nije gubio potrebnu dozu historijske objektivnosti kako u selekciji historijskih činjenica tako i u njihovoj interpretaciji. Magistralna ideja moderne nauke jeste objektivnost koju dobro iskazuje metafora pozicije "muhe na zidu" gdje se znanstvenik vidi kao neko ko je vješt u hladnom promatranju društvenih i historijskih procesa. (Jenks, 2002:15) Pitanje je da li se isto vidi s distance i kada je istraživač uključen u proces, odnosno kada nije svjedok nego sudionik događaja. Postoji značajan broj autora koji tvrde da je i sama interpretacija proces jednodobnog mijenjanja objekta koji interpretiramo. (Kadić, 2013) Hasandedić jeste pisao o historiji, ali je i djelovao u nekom konkretnom historijskom okviru i postao je historija. Time je

on ujedno ne samo pisao o historiji, nego je bio i njen aktivni sudionik.

Istina je da subjektivni elementi uvijek nađu način da se nekako uvuku u naš diskurs, ali to ne znači da treba otvoriti širom vrata da nas preplavi nekontrolirani subjektivizam, tvrdi Pal Kolsto. (2002:6) Imajući u vidu izvore koje koristi snažna naslonjenost na dokumente i historijske činjenice kao i način na koji interpretira izvore mogli bismo kazati da je Hasandedić bio objektivan istraživač kulturne baštine Hercegovine. On svakako navodi na koji je način neki kulturno-historijski objekt stradao ili porušen, ali to čini hladno, gotovo nezainteresovano. Njegova je konstatacija da su to uradili "uskoci Bajje Pivljanina" bez dodatnih komentara ili objašnjenja. Nije rijedak slučaj da Hasandedić iznosi različite, čak i oprečne izvore koje konsultira i daje im relevantnost. Kada iznosi popularne percepcije određenog objekta on iznosi način na koji su ga doživljavali Bošnjaci, ali i druge etničke skupine tražeći šta je istina u tim historijskim talozima iskazanim u narodnim predajama. On se ne oslanja samo na autore koji slijeđe njegovu ideju (ne i ideološku) matricu već i autore s kojima se ne slaže. Isto tako on ne šteti ni pripadnike vlastite kulturne tradicije od kritika kada su to zaslužili. "U svim tim borbama vršene su, i s jedne i s druge strane, pljačke nasilja i pokolji" (1999), veli na jednom mjestu. Ove riječi svjedoče njegov uravnotežen stav i značajnu dozu naučničke objektivnosti.

Hasandedić je u svojim radovima jasno iscrtao obrise vlastite znanstvene objektivnosti mada je u nekim elementima gubio iz vida političku korektnost. U razdoblju tokom i nakon agresije Hasandedić je jasno imenovao krivce za zločine i rušenja, a to su četnici i ustaše, a ne "ekstremisti" ili "radikalni elementi", kako je politička korektnost zahtijevala. No, ovo nije nimalo krnjilo od njegove objektivnosti jer onome što su uradili nije ništa ni dodavao niti oduzimao.

Vremenski i geografski okvir

Tumačenje i prezentiranje kulturnog naslijeđa predstavlja složen i zahtjevan proces. Ono zahtijeva odgovor na pitanje koju kulturu i u kojem razdoblju da se tumači i prezentira, što je prevashodno metodološki problem. Metodološke poteškoće proizilaze iz činjenice da nijedna kultura ne nastaje sama od sebe, ni iz čega, "poput Afrodite iz morske pjene" (Bernard Lewis), s obzirom na neminovno postojanje kulture koja joj prethodi i na koju se naslanja. Nadalje, kulture ne umiru kao što umiru pojedinci ili ljudi. Njihov život i trajanje odvija se u nešto drugačijim koordinatama nego što je slučaj s biološkim organizmima. Samim tim otvara se pitanje praćenja međusobnih utjecaja, preplitanja određenih kulturnih elemenata u pojedinim kulturama. Kulturnu baštinu možemo predstavljati i proučavati po historijskim i geografskim određenjima, po zahtjevima epoha i ključnih historijskih razdioba. Možemo ih razjašnjavati sinhronijski ili u dijahronijskoj ravni na način bavljenja kulturom kao kulturom jednog razdoblja u jednoj specifičnoj regiji. Ovaj metodološki koncept uzima Hasandedić uz sve njegove slabosti i vrline.

Hasandedić njeguje geografski i historijski pristup jer se fokusira na jednu određenu epohu i jasno određeno područje. Mjesto i vrijeme predstavljaju dva okvira u kojima se dešava ljudski život, a time i ljudska historija. Kao dvije historijske koordinate, mjesto i vrijeme, određuju predmet što ga historičar ispituje, a ujedno i niz okolnosti o kojima mora voditi računa u svojim istraživanjima. U historijskoj nauci priznat je termin "historijski prostor" koji podrazumijeva činjenicu da je sam konkretni prostor kao jedan od historijskih uvjeta mogao utjecati na tok povijesnog događanja ili procesa. (Grafenauer, 1976:1)

Međutim, on se ne drži čvrsto zadane geografske pozicije s obzirom na fluidnost političkih granica u kojoj su političke i državne

granice nešto drugačije nego što su to danas. Njega granice nisu obavezivale mada se na njima insistiralo u socijalističkoj Jugoslaviji². Kulturna politika težila je održanju trenutnih političkih granica. No, Hasandedić preseže ove aktualne granice i tematizira objekte islamske kulturne baštine Mostara ali i Nikšića, Trebinja i Herceg Novog, Počitelja i Imotske krajine. No, treba primijetiti da je on uzeo jedan dio, mali isječak osmanske kulture Balkana, ali ga je nastojao predstaviti kao cjelinu. Sve ono što kazuje taj dio, istovjetno kazuje i čitava cjelina, poručuje Hasandedić. Također, historijski on tumači razdoblje osmanske Hercegovine i prati ovu kulturnu baštinu i dalje, ali nastoji napraviti poveznicu s prethodnim epohama i kulturama. Česte reference o stećcima dovoljan su pokazatelj ovom stavu.

Već je napomenuto da Hasandedić istražuje kulturno-historijsko naslijeđe Hercegovine. Pojam Hercegovina je sadržan u nazivu Bosne i Hercegovine mada nemaju isto značenje i porijeklo: "U imenu Bosne i Hercegovine sadržani su nazivi dviju historijskih i sociogeografski obilježjima zasnovanih političko-teritorijalnih cjelina. Nazivi su različitog porijekla i starosti. Smatra se da ime Bosna potječe od istoimene rijeke (Bosna, Bosina, Bosana) mada je danas teško sa sigurnošću odrediti porijeklo naziva same rijeke. Ime Hercegovina je mnogo kasnije i potječe od titule Stjepana Vukčića-Kosače 'herceg od sv. Save', koja se prvi put dokumentovano spominje 1449. godine". (1983:19) Današnja teritorija Bosne i Hercegovine u

političkom smislu, a sve do odluka Berlinskog kongresa 1878. godine, nazivala se samo imenom Bosna. U srednjovjekovnoj bosanskoj državi (banovini i kraljevini) Hercegovina, odnosno Humska zemlja imala je samo regionalno, pokrajinsko značenje. U okviru Osmanske imperije ona postaje sandžak koji je postepeno gubio svoje teritorije kako je slabila Carevina. Međutim, na cijelom prostoru hercegovačkog sandžaka tokom višestoljetne vladavine nastajali su brojni materijalni i pisani spomenici koje Hasandedić prati i istražuje. Mnogi od njih su nestali bilo zbog historijskih procesa, a najviše uslijed nerazumne mržnje koje nije manjkalo. Ona je poticana od strane elite i postajala je dio folklor, ali i matičnog toka nekih kulturnih tradicija u okruženju.

Nevažna historija ne postoji – sve može biti važno u nekom trenutku

Hasandedićeva djela odražavaju metodološki stav koji bismo mogli iskazati riječima da nevažna historija ne postoji. Bez obzira što nam se neki historijski podatak ili zabačeno mjesto činili beznačajnim u historijskim procesima i s malo refleksija na ukupnu historiju, oni mogu biti iznimno važni za razumijevanje ukupnih historijskih dešavanja. U tim smislu on ne tematizira samo velike teme, monumentalne građevine ili velike i značajne ličnosti koje su utjecale na kulturno-historijske procese. On daje prostora i onim spomenicima i ličnostima koji, naoko, ne nude puno, ali kreiraju okvir za razumijevanje cjeline. U tom smislu naše je stajalište da se Hasandedić ne bavi samo kulturom visokog stila osmanske Hercegovine već i narodnom kulturom tj. svim kulturnim tradicijama koje su se razvijale unutar dugog i raskošnog razdoblja osmanske sinteze. S. Farouqhi piše da postoji nekoliko ujedinjujućih principa koji se mogu uzeti za obilježja pripadnika visoke kulture u Osmanskoj imperiji. Pripadnost

visokoj klasi podrazumijeva da osoba bude musliman (uz poneke izuzetke koji više služe da potvrde pravilo), da dobro govori i piše osmanski jezik i da dobro poznaje pravila ponašanja visoke klase. Ovo su odrednice one kulturne tradicije koju možemo imenovati visokom osmanskom klasom. Narodna kultura je ona kultura koja je nastajala na narodnom jeziku i izraz je više lokalnih kulturnih tradicija. (Farouqhi, 2009:25) Hasandedić se nije zanimao samo za poeziju Derviš-paše Bajezidagića i drugih autora istočnog parnasa nego i za narodnu usmenu pjesmu i predaju. Isto tako, njega ne zanimaju samo monumentalne džamije klasičnog osmanskog razdoblja već i džamije koje su reflektirale lokalne stilove u arhitekturi pa čak i ruševine s obzirom na to da i one pričaju određenu priču koju treba saslušati i respektirati. One nam jasno kazuju o filozofiji življenja svojih graditelja, o oblicima gradnje i kako su zamišljali određeni privatni ili sakralni prostor. Istovremeno, one kazuju i o rušiteljima i o tome kako oni zamišljaju sebe i svoju protivničku kulturu. Dakle, u kulturnim tvorbama sve je važno i ništa nije nevažno ako uspijemo postaviti adekvatno pitanje.

Holistički pristup

Kada je u pitanju sami metod izlaganja kulturno-historijskog blaga rekli bismo da on slijedi holistički pristup koji se bazira na ideji da na jednom mjestu evidentira i sakupi sve kulturno-historijske spomenike određene epohe u nekom mjestu. U uvodu djela *Muslimanska baština u istočnoj Hercegovini* Hasandedić (1999:8) bilježi:

“Želja nam je da što detaljnije registriramo cjelokupnu islamsku kulturnu baštinu nastalu na ovom području za vrijeme turske vladavine i kasnije.”

U tom smislu nam se nadaje jedna važna karakteristika njegova rada. Naime, za razliku od mnogih

² Značajan je primjer Muhameda Ždravlovića koji je ediciji Kulturno naslijeđe BiH ponudio djelo *Prepisivači arabičkih rukopisa u Jugoslaviji*. Redakcijski odbor u skladu s propisima predočio je autoru da rukopis može biti objavljen u obimu i obliku *Prepisivači arabičkih rukopisa u BiH*. Tako je i urađeno pa je djelo objavljeno 1988., pod imenom *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima*. (Isaković, 1990:16)

drugih istraživača koji su se uglavnom koncentrirali na određeno teorijsko područje vakufname, džamije, medrese, epigrafiku, arhitekturu ili institucije, on je o svemu ovome nastojao dati svoj doprinos. K tome, taj doprinos nije minoran s obzirom na to da je citiran i navođen od svih najznačajnijih istraživača pojedinih elemenata kulturno-historijskog naslijeđa. Dakle, ne radi se o radovima koji su izgubili svoju znanstvenu dubinu uslijed širine njegova istraživanja.

I drugi autori su pisali o određenim vrstama spomenika u Hercegovini, ali je samo Hasandedić tematizirao sve ili gotovo sve spomenike. Hasandedić je na jednom mjestu nastojao sakupiti sve što je značajno i manje značajno iz razdoblja osmanske Hercegovine.

Kada Hasandedić prezentira kulturnu baštinu on to čini u određenim kulturološkim krugovima počevši

s prikazom mjesta, okoline i putne komunikacije, organizacione pozicioniranosti u okvirima osmanske carevine, grada i njegovog postanka. Potom prelazi na sakralne spomenike, obrazovne ustanove u okviru kojih obavezno navodi ulemu i službenike, zatim su tu profani spomenici, memorijalni spomenici i toponimi. Potom bi slijedio osvrt na ulemu, stanovništvo, toponime i druge dostupne kulturno-historijske elemente određenog područja.

Zaključak

Hivzija Hasandedić se ubraja u red najznačajnijih kulturnih historičara u Bosni i Hercegovini. Dominantno se bavio osmanskim naslijeđem Hercegovine i njegov doprinos je toliki da se može porediti s Hamdijom Kreševljakovićem i njegovim doprinosom izučavanju baštine Bosne. Njegov temeljni doprinos

proizlazi iz same metodologije koju je slijedio, a to je mikrohistorijski pristup. Hasandedić smatra da ukupna historija Bosne i Hercegovine neće biti napisana niti do kraja jasna sve dotle dok ne opišemo i istražimo i ona mjesta s naše periferije koja su skrajnuta s historijskih istraživanja. Važno je istraživanje velikih događaja i krupnih ličnosti, ali je također važno istraživanje malih mjesta i osoba koje nisu igrale krupnu ulogu ali su ostavile stanoviti trag u našoj historiji. Stoga on poduzima poduhvat praćenja osmanske kulturne baštine po silnim mjestima, malim i još manjim, napuštenim i zapuštenim gdje se nekada odvijao život, ali su ljudi svojom voljom, a najčešće nevoljom, morali da ih napuste. Rezultat tog istinskog napora jeste iznimno dragocjeno djelo s mnoštvom jedinstvenih nikada zabilježenih i otkrivenih podataka o brojnim mjestima stare Hercegovine.

Literatura

- Bauzinger H. (2002). *Etnologija*. Beograd.
- Berk P. (2010). *Osnovi kulturne istorije*. Beograd: Clio.
- Branković S. (2009). *Istorija kulture i civilizacije*. Beograd: Megatrend Univerzitet.
- Burckhardt J. (1999). *Razmišljanja o svjetskoj povijesti*. Zagreb: Prosvjeta.
- Dizdarević M. (2016). *Utjecaj VIŠTA na teorijska usmjerenja Hivzije Hasandedića*, U: Zbornik radova sa znanstvenog skupa "Hercegovački naučnici i tradicija istraživanja u Hercegovini". Mostar: Ministarstvo obrazovanja F BiH.
- (1983). *Enciklopedija Jugoslavije*, Separat Bosna i Hercegovina. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.
- Farouqi S. (2009). *Sultanovi podanici – kultura i svakodnevnica u osmanskom Carstvu*. Zagreb: Golden Marketing – Tehnička knjiga.
- Grafenauer B. i dr. (1976). *Povijest svijeta*. Zagreb: Naprijed.
- Gross M. "Nova kulturna povijest", www.ffpu.hr/uploads/.../Nova_kulturna_povijest.doc, (7.11. 2018)
- Hasandedić H. (2000). *Mostarski vakifi i njihovi vakufi*. Mostar: Medžlis islamske zajednice Mostar.
- Hasandedić H. (1944). Solakova kula i okolica, *Osvit* br. 100. Sarajevo.
- Hasandedić H. (1999). *Muslimanska baština Bošnjaka II – Herceg Novi i okolina, Vrgorac i okolina, Imotska krajina, Makarsko primorje, Zapadna Hercegovina*. Mostar: Islamski kulturni centar.
- Huntington Samuel P. (1996). "Sukob civilizacija". U: Karić E., *Ljudska prava u kontekstu islamsko-zapadne debate*, Sarajevo: Pravni centar Fond otvoreno društvo BiH.
- Ilić M. (1983). *Sociologija kulture i umjetnosti*, VII izdanje. Beograd: Naučna knjiga.
- Isaković A. (1990). *O "nacionaliziranju" Muslimana – 101. godina afirmiranja i negiranja identiteta Muslimana* Zagreb: Globus.
- Janson H. W. (1975). *Istorija umjetnosti*, novo dopunjeno i prošireno izdanje. Beograd: IZ Jugoslavija.
- Jenks C. (2002). *Vizualna kultura*. Zagreb: Naklada Jasenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- Kajan I. (2011). "Književni oblici i književne reference u Hasandedićevom historiografskom tekstu". U: *Hivzija Hasandedić – život i djelo*. Mostar: IKC.
- Kale E. (1977). *Uvod u nauku o kulturi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Kolsto P. (2002). *Procjena uloge historijskih mitova u modernom društvu*, Zbornik radova ur: Husnija Kambeirović, Historijski mitovi na Balkanu. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Kunčević P. (2007). *Ideja Evrope*. Beograd: Clio.
- Mamford L. (2006). *Grad u istoriji*. Beograd: Book&Marso.
- Samedin K. (2013). *Politička geografija Hamida Dabashija*. Sarajevo: CNS.
- Selimović M. (2011). "Izveštaj predsjednika Komisije Muhameda Filipovića". U: *Hivzija Hasandedić – život i djelo*. Mostar: IKC.
- Šabanović H. (1952). "Dvije najstarije vakufname u Bosni", *POF*, II, Sarajevo.
- Traljić M. (2000). *Tragom bošnjačke baštine*. Mostar: Arhiv Hercegovine.

الموجز

حفظي حسنديديتش ومنهجه في دراسة التاريخ الثقافي

مولودين ديزداريفيتش

يُعد حفظي حسنديديتش أحد الباحثين الذين تلقوا تعليمهم في المدرسة الإسلامية الشرعية العليا، فتلقوا فيها تعليماً أصولياً بارزاً، ولكنهم في المراحل اللاحقة من حياتهم قدموا إسهاماً لا يقدر بثمن في دراسة التراث الثقافي للبوسنة والهرسك. لقد ترك حفظي حسنديديتش وراءه مكتبة صغيرة حقيقية من الأبحاث الثمينة، والوثائق الأصلية التي بدونها يصعب تصور التاريخ الكامل للهرسك والبوسنة. كان النهج السائد الذي اتبعه حسنديديتش هو النهج التاريخي الجزئي، ذلك التصور للتاريخ الذي يسمى بالتاريخ من الأسفل أو البحث ليس في الأحداث الكبيرة والضخمة، بل في الأماكن والمواضيع المهملة في هوامش الدراسات التاريخية. وعلى هذا النحو، فإنها تشكل فسيفساء تجعل فهمنا الشامل للعمليات التاريخية أكثر وضوحاً واكتمالاً. إن الهدف من عملنا هو دراسة وتقديم الأسلوب المنهجي في البحث الثقافي التاريخي عند حفظي حسنديديتش، أي التراث الذي درسه والطرق التي استخدمها والمجال الذي استوعبه. ونعتقد أننا بهذه الطريقة سنقدم بشكل أفضل موقفه من التاريخ الثقافي وأسباب النتائج التي حققها.

الكلمات الرئيسية: حفظي حسنديديتش، التاريخ الثقافي، التاريخ الجزئي، التراث، الهرسك.

Summary

HIVZIJA HASANDEDIĆ AND HIS APPROACH TO STUDIES OF CULTURAL HISTORY

Mevludin Dizdarević

Hivzija Hasandedić is one of the scholars who got their degree at VIŠT (degree in Islamic-Sharia theology), where he received theological, universal education, but in a later phase in their life made an eminent contribution in the field of Bosnia and Herzegovina cultural heritage studies. Hivzija Hasandedić left almost an entire library of valuable research contributions and authentic documents which are indispensable in studies of the history of Bosnia and Herzegovina. The most dominating aspect of his method was the micro-historical approach to his studies that can be explained as the history from beneath or the research that takes for its subject, not some large-scale events, but rather focuses on those small, marginalised spaces and topics. These small topics as such create a mosaic which provides a better and more wholesome view of the entire historical process. The present article aims to study and present Hasandedić's methodology of the approach to studies of culture and history. We tried to observe what heritage was the subject of his study, in what way and in what volume, believing that in that way we would gain a better understanding of his attitude towards cultural history and what enabled him to produce such a remarkable volume of works

Keywords: Hivzija Hasandedić, cultural history, micro-history, heritage, Herzegovina